

SOCIOLOGIA TEMERILOR SOCIALE. SCHIȚĂ PENTRU STUDIAREA FRICILOR POPULAȚIEI ÎN CAZ DE DEZASTRU*

LUCIAN DUMITRESCU**

ABSTRACT

SOCIOLOGY OF SOCIAL FEARS. AN OUTLINE FOR EXPLORING POPULATION'S FEARS IN CASE OF DISASTER

The article sets out to explore the question of social fears from a sociological perspective. The first part of the article brings to the fore the question of state capacity and argues that social fears may be influenced by the quality and quantity of one specific state's critical infrastructure considering that risks perceptions depend mainly on the public institutions' record of coping with natural or technological disasters. The second part of the article addresses the issue of social trauma by presenting traumatic events that have put to the test one state's critical infrastructure and thus the ability of a certain state to enforce the social contract and to reproduce convincingly the meaning of citizenship. The last section of the article sets out to operationalize social fears and offers a short outline of how to bring under scrutiny the issue of social fears from a sociological perspective.

Keywords: social fears, social trauma, state capacity, risk perception, sociology of social fears.

1. CAPACITATEA DE INTERVENȚIE A STATULUI ȘI PERCEPȚIA RISCULUI

Zona de coastă a statului Chile a fost lovită în data de 27 februarie 2010 de un cutremur cu magnitudinea de 8,8 grade pe scara Richter. Resimțit puternic în orașul Concepcion, al doilea cel mai mare oraș din Chile, seismul s-a soldat cu 521

* Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului: „Evaluarea riscurilor de dezastre la nivel național (RO-RISK)”, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capacitate Administrativă 2014–2020, beneficiar: Inspectoratul General pentru Situații de Urgență.

** Researcher, the Institute of Sociology of the Romanian Academy, Bucharest; e-mail: dulust@gmail.com.

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXVIII, nr. 5–6, p. 403–416, București, 2017

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

de morți și aproximativ 12 000 de răniți¹. Cutremurele majore nu sunt o raritate pentru Chile. În 1960, un seism cu magnitudinea de 9,6 grade pe scara Richter zdruncinase același areal, provocând 1 655 de victime și în jur de 3 000 de răniți. Semnificativ în legătură cu cutremurul din 1960 este faptul că acesta este considerat cel mai mare seism înregistrat în epoca modernă. La începutul anului 2010, cu doar o lună înaintea seismului din Chile, statul Haiti era de asemenea lovit de un cutremur. Cu o magnitudine de 7 grade pe scara Richter, cutremurul din Haiti s-a soldat cu 316 000 de morți și peste 300 000 de răniți. Potrivit studiilor de specialitate, intensitatea cutremurului din Chile din februarie 2010 a fost de 500 de ori mai mare decât a seismului care lovide Haiti cu o lună mai devreme².

Cu toate acestea, pagubele umane și materiale produse de cutremurul din Chile au reprezentat doar 0,17% din daunele generate de cutremurul din Haiti. Ca o paranteză, se estimează că seismul din Chile din 1960 ar fi eliberat o energie de 8 000 de ori mai mare decât cea produsă de cutremurul din Haiti. Și, cu toate acestea, efectele sociale și infrastructurale ale seismelor din Chile reprezintă doar o fracțiune din daunele umane și materiale colosale produse de seismul din Haiti. Cum se explică diferențele? Înainte de prezentarea acestora se impune amintirea premisei centrale a sociologiei dezastrelor. Vulnerabilitățile sociale, de diferite tipuri, sunt cele care sporesc suprafața socială a oricărui dezastru natural. Premisa se verifică plenar prin aducerea în discuție a capacității instituționale a statului, precară în Haiti și relativ dezvoltată în Chile. Markus J. Kurtz arată că statul Chile a reușit să diminueze efectele social-infrastructurale ale cutremurelor prin impunerea, încă din 1920, a utilizării pereților din materiale prefabricate în toate procesele de construcție.

Firește, adugă Markus J. Kurtz, o asemenea măsură nu putea fi luată în Haiti. Motivul ține de capacitatea instituțională a statului. Mai precis, statele înzestrate cu capacitate instituțională sporită pot să impună reguli în diferite câmpuri ale vieții sociale, inclusiv în zona producerii de alimente, construcții etc. Capacitatea statului de a impune reguli, reguli care să fie urmate de cetățeni, derivă de regulă din legitimitatea ridicată a instituțiilor statului, ca urmare a faptului că serviciile publice livrate de stat sunt de calitate ridicată. Pe scurt, cadrele instituționale publice în care are loc interacțiunea cotidiană dintre cetățean și stat sunt caracterizate de predictibilitate, încredere și securitate. Acestea sunt, de altfel, matricile instituționale în care apar cetățenii formali, adică cetățenii pentru care respectarea reperelor diseminate de instituțiile publice a devenit deja un automatism, un habitus. Astfel, în statele înzestrate cu capacitate instituțională crescută apare o probabilitate scăzută ca cetățenii să se angajeze în comportamente de tip *free rider*, adică, de pildă, să se conecteze ilegal la resursele de apă sau de energie electrică; după cum apare o probabilitate crescută ca cetățenii acestor state

¹ Marcus J. Kurtz, *Latin American State Building in Comparative Perspective. Social Foundations of Institutional Order*, New York, Cambridge University Press, 2013.

² Ibidem.

să-și plătească taxele și impozitele care le incumbă, să-și satisfacă serviciul militar, să-și folosească dreptul de proprietate în limitele legii, să voteze ori să se implice în activități specifice societății civile.

În mod obișnuit, capacitatea instituțională a statului se măsoară în raport cu trei dimensiuni. Este vorba de capacitatea statului de a colecta taxe și impozite de la propriii cetățeni și de la agenții economici care își desfășoară activitatea pe teritoriul național, de a instituționaliza învățământul public și de a construi o infrastructură critică, din care face parte și infrastructura vitală pentru intervenția în caz de dezastru. Din punct de vedere conceptual se poate jongla în diferite moduri cu operaționalizarea capacității statului, înțeleasă și ca rezultat al procesului de *state building* ori drept capacitate infrastructurală. Sumit Ganguly și William Thomson operaționalizează capacitatea statului dintr-o perspectivă weberiană, în raport cu trei dimensiuni, respectiv, capacitate extractivă, capacitatea de a deține monopolul asupra violenței și legitimitate, fiecare dimensiune constituind de fapt un indice calculat prin agregarea câtorva indicatori³. Verena Fritz⁴ face diferența între capacitatea statului de a lua decizii, capacitatea de a implementa decizii și transparența statului în luarea deciziilor, în vreme ce Brian Taylor propune distincția dintre capacitatea statului, operaționalizată prin indicatori precum stabilitate politică și eficiența actului de guvernare, și calitatea statului, această din urmă dimensiune fiind definită prin indicatori precum domnia legii, controlul corupției, capacitatea publicului de a influența decizia politică⁵. De notat că, în concepția lui Brian Taylor, cantitatea statului precedă calitatea statului, viziune care întărește aserțiunea potrivit căreia statele dezvoltate au fost state naționale înainte de a se metamorfoza în state-națiune. La Michael Mann, capacitatea instituțională a statului este încadrată conceptual drept capacitate infrastructurală a statului și se referă la resursele pe care le poate mobiliza statul în vederea aplicării politicilor sale publice. Resursele sunt de tip instituțional și se referă la armată, poliție, fisc, sistem public de educație, rețeaua administrativă etc.⁶ Potrivit lui Michael Mann, statele lipsite de putere infrastructurală nu pot fi cu adevărat suverane și nici dezvoltate din punct de vedere social.

Cetățenii nu au în mod necesar cunoștințe obiective despre capacitatea instituțională a statului. Au însă o percepție asupra acesteia, provenită fie din experiențele personale, fie din experiențele indirecte, precum relatările mass-mediei despre capacitatea infrastructurală a statului. Acolo unde percepția despre capacitatea infrastructurală a statului este bună, profilarea traumei sociale va fi mai

³ Sumit Ganguly, William R. Thompson, *Ascending India and Its State Capacity. Extraction, Violence, and Legitimacy*, London, Yale University Press, 2017.

⁴ Verena Fritz, *State-Building. A Comparative Study of Ukraine, Lithuania, Belarus, and Russia*, Budapest, CEU Press, 2007.

⁵ Brian D. Taylor, *State Building in Putin's Russia. Policing and Coercion after Communism*, New York, Cambridge University Press, 2011.

⁶ Michael Mann, *The Sources of Social Power, Vol. 2 The Rise of Classes and Nation-States*, New York, Cambridge University Press, 1993.

puțin probabilă, iar intensitatea și durata temerilor subsecvente vor fi reduse, dintr-un motiv evident. Potrivit lui Piotr Sztompka, apariția traumei sociale depinde de „capacitatea civilizațională” a unei societăți⁷. Sau, în termenii sociologiei politice, de capacitatea instituțională a statului. Trauma socială se manifestă prin sentimentul abandonului de către instituțiile publice, care, în urma producerii unui eveniment de risc, nu reușesc să refacă rapid rutina instituțională, deficiență manifestată de regulă într-un climat social caracterizat de reziliență socială scăzută. Cu alte cuvinte, performanța instituțională este cea care face diferența dintre un eveniment traumatic și un eveniment cu potențial traumatic, de unde decurg diferențe majore la nivel social în raport cu percepția riscului. „În plus, calitatea soluțiilor oferite de instituțiile formale ar putea determina impactul evenimentului traumatic asupra societății și astfel să fie în bună măsură răspunzătoare dacă o societate va percepe evenimentul ca traumatic ori dacă acesta va rămâne doar într-un stadiu potențial”⁸. De aici și concluzia. În condițiile unei percepții negative despre capacitatea infrastructurală a statului, temerile sociale vor persista, mai ales în situația în care performanța instituțiilor de intervenție va confirma percepția inițială. În caz contrar, tindem să credem că durata temerilor sociale va fi scăzută, chiar dacă imediat după producerea evenimentului de risc temerile sociale pot avea intensitate ridicată.

Articolul își propune să exploreze problematica temerilor sociale dintr-o perspectivă sociologică. Premisa centrală a articolului este că riscul depinde de răspunsul public la risc, prin public înțelegându-se aici atât răspunsul instituțiilor publice, cât și răspunsul comunitar la risc. Ca atare, prima parte a articolului aduce în discuție problematica de actualitate a capacității instituționale a statului și argumentează că temerile sociale pot fi influențate de calitatea și cantitatea capacității infrastructurale a unui stat, având în vedere că percepția riscurilor depinde mai ales de istoricul instituțiilor publice în gestionarea dezastrelor naturale și tehnologice. Cea de a doua parte a articolului abordează chestiunea traumei sociale prin prezentarea evenimentelor traumatice care au pus la încercare infrastructura critică a unui stat și astfel abilitatea statului de a respecta contractul social și de a reproduce în mod convingător sensul cetățeniei. Ultima secțiune a articolului își propune să operaționalizeze temerile sociale și oferă o schiță de cercetare a acestora dintr-o perspectivă sociologică.

2. DE LA TRAUME SOCIALE LA TEMERI SOCIALE

Trauma socială se concretizează în sentimentul colectiv al abandonului, care conduce la blocarea contractului social, respectiv a interacțiunii eficiente dintre instituțiile publice și cetățeni. Consecința este diluarea identității colective și

⁷ Piotr Sztompka, *Trust. A Sociological Theory*, New York, Cambridge University Press, 2003.

⁸ Michal Shamai, *Systemic Interventions for Collective and National Trauma. Theory, Practice and Evaluation*, New York, Routledge, 2016, p. 56.

neîncrederea marcantă în sistemul public. Dar să prezentăm succint conceptul și consecințele majore ale traumei sociale. Aceasta este cauzată de schimbarea socială rapidă, mai exact, de evenimente dificil de prognozat, care produc efecte subite la nivel macro-social. Evenimentele clasice care provoacă traume sociale sunt revoluția, criza economică, dezastrul natural, atentatul terorist⁹. Consecința acestor evenimente este bulversarea rutinei instituționale. Dacă rutina instituțională nu este refăcută rapid – în maximum trei zile de la producerea evenimentului traumatic – apare „panica morală”, ce generează de regulă emoții negative cu diferite intensități, precum anxietate, insecuritate și incertitudine. Panica morală este însoțită de regulă de o criză de legitimitate a unei matrici instituționale, iar această criză de legitimitate este secundată de obicei de apariția sindromului de neîncredere în raport atât cu instituțiile publice/private, cât și cu oamenii. În funcție de gradul de dezvoltare a capacității infrastructurale a statului, sindromul neîncrederii premerge panica morală. Emergența panicii morale se corelează direct cu sentimentul abandonului populației de către instituțiile formale, care pot fi percepute ca factor de risc din cauza calității scăzute a bunurilor publice pe care le livrează. Consecința poate fi evitarea acestora. Un alt efect al traumei sociale este dezorientarea în raport cu identitatea colectivă, cu precizarea că disiparea identității colective, respectiv, a sentimentului de solidaritate socială, produce sentimente colective de apatie, pasivitate și neajutorare, emoții de natură să îngreuneze recuperarea social-instituțională post-dezastru. Nu în ultimul rând, o altă consecință a traumei sociale este emergența pesimismului în raport cu viitorul, un pesimism însoțit de regulă de imagini nostalgice ale trecutului.

Există mai multe categorii de traume: traume individuale, colective și culturale. Dacă traumele individuale sunt clare și sunt bine documentate de psihologi și psihiatri, traumele colective se referă la familiile dezmembrate, vecinătățile distruse și comunitățile dezrădăcinate. Traumele individuale sunt întotdeauna legate de traumele colective și se alimentează reciproc. În ceea ce privește traumele culturale, acestea vizează un înțeles identitar, respectiv semnificația apartenenței la o comunitate politică. Ron Eyerman susține că nu există o conexiune necesară între un eveniment traumatic și emergența traumei culturale, chiar și în situația în care dezastrul în discuție a cauzat pagube individuale și colective însemnate¹⁰. El oferă, în acest sens, exemplul uraganului Katrina. Nu uraganul în sine a generat trauma culturală ulterioară. Trauma culturală a fost provocată de răspunsul inadecvat al autorităților de profil la provocările Katrinai. Se verifică astfel, încă o dată, premisa pivot a sociologiei dezastrului. Vulnerabilitățile sociale și răspunsul instituțional la evenimentul de risc amplifică suprafața socială a dezastrului. Katrina a provocat o traumă culturală întrucât

⁹ Jeffrey C. Alexander (ed.), *Collective Trauma and Collective Identity*, London, University of California Press, 2004.

¹⁰ Ron Eyerman, *Is This America? Katrina as Cultural Trauma*, Austin, University of Texas Press, 2015.

performanța instituțională precară a autorităților locale și federale a suscitată întrebarea „Este aceasta America?”, o interogație care mai apăruse doar de câteva ori în istoria Americii. Potrivit sociologului Robert Bellah, interogația de mai devreme fusese suscitată de Războiul Civil, de Războiul din Vietnam și de scandalul Watergate. Profilarea interogației „Este aceasta America?” aduce în discuție însuși contractul social reprezentat de democrația americană. Pune, cu alte cuvinte, pe firmament chiar semnificația cetățeniei americane, raporturile dintre cetățenii americani, dintre aceștia și instituțiile publice și, în ultimă instanță, înțelesul identității americane, respectiv, sensul apartenenței la comunitatea politică denumită Statele Unite ale Americii.

Cazul uraganului Katrina din 2005 este emblematic pentru un eveniment de risc care se transformă într-o catastrofă. Populația orașului New Orleans fusese avertizată să evacueze orașul cu câteva zile înainte ca uraganul să lovească metropola din sudul Statelor Unite. Cu toate acestea, peste 100 000 de locuitori ai orașului, lipsiți de autovehicule personale și mijloace de informare adecvate, rămân în calea uraganului. Acești peste 100 000 de locuitori au fost martorii direcți ai prăbușirii infrastructurii critice din New Orleans, oraș rămas fără apă curentă, electricitate, gaz, alimente și medicamentele necesare acordării primului ajutor. De asemenea, autobuzele pentru evacuare promise de primăria orașului n-au ajuns la punctele stabilite, iar clădirea Superdom, un simbol al progresului tehnologic în materie de infrastructuri gigantice, unde s-au adăpostit peste 10 000 de locuitori ai orașului, s-a dovedit a fi lipsită de spațiu și de serviciile necesare pentru nevoile celor lipsiți de mijloace adecvate pentru a se retrage pe cont propriu din calea uraganului Katrina. În plus, serviciile critice, precum poliția și serviciile de urgență, s-au blocat, de vreme ce, bunăoară, numeroși polițiști fie au părăsit orașul, fie au preferat să-și ajute familiile. Mass-media chiar a prezentat cazurile unor polițiști implicați în activități de jaf, oameni ai legii fiind aflați și astăzi sub investigația FBI¹¹. Ierarhizat ca al treilea cel mai grav dezastru natural din istoria Statelor Unite, uraganul Katrina s-a soldat cu 1 836 de morți¹². În ceea ce privește pagubele materiale, Katrina este socotit cel mai costisitor dezastru natural din istoria Statelor Unite. Pagubele au atins cifre record, între 80 și 120 de miliarde de dolari. Cei mai afectați locuitori ai orașului New Orleans au fost membrii comunității afro-americane. De altfel, consecințele uraganului Katrina au relevat încă o dată segregarea orașului New Orleans pe criterii de clasă socială și rasă. Câteva cifre sunt relevante în acest sens. Peste 90 000 de locuitori afro-americani din zona afectată de uraganul Katrina câștigau mai puțin de 10 000 de dolari pe an și aveau venituri generale, în medie, cu 40% mai mici decât cele ale populației albe din zonă¹³. Populația afro-americană reprezintă 67% din populația New Orleansului și

¹¹ *Op. cit.*, p. 121.

¹² *Op. cit.*, p. 5.

¹³ *Op. cit.*, p. 13.

84% dintre cei care trăiesc sub limita sărăciei, aspect care transformă orașul New Orleans în al doilea cel mai sărac oraș din Statele Unite în raport cu criteriul concentrării sărăciei. În timpul uraganului Katrina, 38 din cele mai sărace 47 de cartiere ale orașului au fost inundate. Toate aceste date conferă uraganului Katrina o simbolistică politică aparte. „Katrina a însemnat mult mai mult decât un uragan puternic; a ajuns să simbolizeze eșecul guvernamental și, în mod specific și controversat, eșecul majorității albe de a-i purta de grijă minorității afro-americane”¹⁴. Pe scurt, Katrina a demonstrat încă o dată existența „celeilalte Americi”. Este vorba despre America minorității afro-americane.

America este prin excelență expresia unui contract social. Este o țară apărută prin „mila lui Dumnezeu” și înzestrată cu misiunea de a disemina binele la scară mondială. Contractul social american este susținut deci de excepționalismul american. Dezastrul generat de Katrina a dezgropat însă doxa excepționalismului american. Doar așa se poate explica emergența întrebării „Este aceasta America?”, o interogație identitară prin excelență, întrucât pune în discuție semnificația calității de membru al unei națiuni. Așa cum spuneam mai devreme, doar în alte trei rânduri – Războiul Civil, Războiul din Vietnam și scandalul Watergate – fusese contestat excepționalismul american din interior. Întrebarea „Este aceasta America?” constituie o reformulare a interogației legate de sensul cetățeniei americane, care, în esență, vizează nu doar o chestiune formală, de drepturi și obligații, ci în primul rând așteptările pe care un cetățean american le are de la concetățenii săi și, foarte important, de la instituțiile publice, adică de la statul american. „Într-un sens fundamental «Este aceasta America?» se referă la raporturile dintre guvernanți și cei guvernați”¹⁵. Chestiunea are importanță covârșitoare pentru temerile sociale. Calitatea intervenției publice în caz de dezastru nu doar că este un inhibitor al temerilor sociale, dar, pe termen lung, poate constitui un ingredient de consolidare a identității colective, a contractului social și, astfel, a încrederii în instituțiile publice. Reciproca este valabilă, aspect demonstrat de erorile apărute în cazul uraganului Katrina, exemplu de manual de dezastru natural ale cărui efecte sunt amplificate exponențial de o serie de vulnerabilități „cotidiene”, trecute deci cu vederea de experții în sociologia dezastrelor. Vulnerabilitățile în discuție sunt: absența cunoștințelor indivizilor privind comportarea în caz de dezastru, lipsa mobilității personale, lipsa surselor de informare, absența coeziunii comunitare.

În cazul uraganului Katrina s-a putut observa cu claritate, din înregistrările diferitelor televiziuni, că cei „lăsați în urmă” erau săracii și reprezentanții populației afro-americane. De asemenea, cei mai mulți oaspeți ai unui Superdom lipsit de o serie de facilități de bază au fost tot afro-americani. Imaginile cu familiile care își deplasau bunurile cu ajutorul unor plute improvizate, cu sinistrații aflați pe acoperișul caselor inundate, cu cozile interminabile formate la intrarea în

¹⁴ *Op. cit.*, p. 14.

¹⁵ *Op. cit.*, p. 123.

Superdom, precum și cele cu aglomerația de pe autostrăzi au contribuit la cristalizarea aceleiași întrebări: „Este aceasta America?”. „Ilustrau aceste imagini «țara celor liberi și căminul celor viteji» la nivelul ei cel mai înalt? Concluzia era că națiunea americană nu se ridicase la înălțimea așteptărilor, că nu era o țară care avea resurse enorme și căreia îi păsa de propriii cetățeni, iar ceea ce se vedea nu era America”¹⁶.

Traumele culturale sunt de fapt traumele naționale, apărute ca urmare a reverberației la scară națională a unui eveniment produs la nivel local, care este trăit, astfel, intens de o întreagă comunitate politică. Pentru a căpăta eticheta de traumă culturală, evenimentul în discuție, de regulă un eveniment de risc, impregnează conștiința colectivă cu imaginea unei lumi periculoase, în care granița dintre bine și rău, dintre sacru și profan, dintre ordine și haos, dintre viață și moarte, a devenit difuză¹⁷. Traumele culturale, cu impact național, apar deci atunci când în conștiința colectivă se întipărește reperul dezordinii, iar emoțiile specifice sunt experimentate cu intensitate majoră de o întreagă comunitate politică. Consecința este emergența sentimentului de insecuritate și a emoțiilor subsecvente, printre care și teama.

Trauma culturală este consecința unui proces de construire a semnificațiilor unui eveniment de risc prin intermediul „cuvântului, sunetului și imaginii”¹⁸. Deci traumele culturale nu sunt lucruri, sunt procese. Nu sunt substantive, sunt verbe. Potrivit lui Ron Eyerman, cristalizarea unei traume culturale solicită întrunirea a două condiții cumulative: experiența emoțională și reacția interpretativă. Emoțiile puternice, printre care și frica, sunt produse de evenimente de risc care bulversează rutina instituțională sau, în alți termeni, viața de zi cu zi. Dezorganizarea cotidianului înseamnă și dezorganizarea cadrelor interpretative banale, obișnuite. Apare astfel oportunitatea și, totodată, nevoia forjării de noi semnificații și de noi cadre interpretative. „Traumele culturale sunt răspunsuri la emoții profund resimțite care sunt exprimate public și reprezentate în cadrul acestui proces, care implică un aspect expresiv și comunicativ ce are nevoie de autenticitate și sinceritate. Tot ceea ce ține de aspectele identitare este legat de emoții puternice”¹⁹.

Întotdeauna trauma culturală este conexată cu un eveniment anterior, parte a memoriei traumei. În cazul comunității afro-americane din New Orleans episodul traumatic în discuție l-a constituit inundația catastrofală produsă de fluviul Mississippi în 1927, când digurile au fost dinamitate în tentativa de salvare a zonelor afluate ale orașului. Operațiunea a avut efecte catastrofale asupra cartierelor locuite de membrii comunității afro-americane. Interesant este că episodul pare să se fi repetat în 2005, potrivit mărturiilor unor localnici care au declarat că au auzit bubuituri puternice înainte ca apa să se reverse în propriile

¹⁶ *Op. cit.*, p. 125.

¹⁷ *Op. cit.*, p. 9.

¹⁸ *Op. cit.*, p. 8.

¹⁹ *Op. cit.*, p. 10.

case, bubuituri care nu puteau proveni decât de la dinamitarea digurilor de apărare. Cert este că cel mai grav afectate de inundații au fost cartierele mărginașe, locuite de populația declasată din New Orleans.

Găsirea și pedepsirea celor vinovați de producerea unui eveniment traumatic are menirea de a reclădi încrederea în instituțiile publice, în comunitate, în oameni și de a recompune solidaritatea socială. Vinovații responsabili de efectele catastrofale ale Katrinai par să fi fost americanii și America. Astfel, Ray Nagin, primarul orașului New Orleans, declara că „Dumnezeu este supărat pe America”. Într-o intervenție la radio, pastorul Pat Robertson vedea în Katrina răzbunarea lui Dumnezeu pentru excesele administrațiilor democratice în materie de liberalizare a avorturilor. Louis Farrakhan, imamul comunității afro-americanilor musulmani, considera de asemenea că uraganul Katrina era un mod prin care Dumnezeu pedepsise America. Transferarea responsabilității dinspre instituțiile publice spre Divinitate constituie o strategie de diminuare a percepției riscului și de refacere a încrederii în statalitate. Lipsită însă de un travaliu corespunzător de PR, o astfel de strategie nu este întotdeauna încununată de succes, motiv pentru care poate contribui la perpetuarea temerilor sociale pe termen lung.

2. SCHIȚĂ PENTRU CERCETAREA TEMERILOR SOCIALE

Frica este una dintre reacțiile care apar în raport cu o amenințare, alături de furie, ură și indignare²⁰. Numitorul comun al emoțiilor prezentate mai devreme – frica, furia, ura, indignarea – este insecuritatea. Cu o definiție laxă deci, temerile sociale se referă la reacțiile populației în contextele marcate de insecuritate sau de incertitudine. Pentru un surplus de claritate trebuie spus că temerile sociale apar ca urmare a incapacității de a gestiona situația de risc. Iar acest sentiment de neajutorare în fața situației de risc poate avea resorturi personale, comunitare sau instituționale. Pentru identificarea temerilor sociale poate fi utilizată perspectiva amplificării percepției sociale a riscului, care apare la joncțiunea paradigmei psihometrice cu paradigma sociologică asupra riscurilor²¹. În vederea dezvoltării temerilor populației, pot fi extrase din cadrul acestei perspective hibride trei factori majori de amplificare a percepției sociale a riscului. Este vorba despre percepția asupra evenimentului de risc, capacitatea comunitară de a gestiona situația de risc și, ca ultimă dimensiune, colaborarea populației cu instituțiile de urgență.

Înainte însă de a trece la operaționalizarea temerilor sociale, schițăm, pentru cei interesați de aprofundarea abordării teoretice, paradigma sociologică și paradigma psihologică de studiere a riscului, cu precizarea că abordarea articolului apare la joncțiunea celor două, mai exact la intersecția abordării psihometrice cu

²⁰ Jack Barbalet (ed.), *Emotions and Sociology*, Oxford, Blackwell Publishing, 2002.

²¹ Paul Slovic, *The Perception of Risk*, New York, Earthscan, 2000.

cea sociologică. Diferența majoră dintre abordările psihologice și cele sociologice legate de percepția riscului rezidă în faptul că secunde accentuează importanța contextului social. Mai precis, analizele psihologice explică percepția riscului în raport cu doi factori, respectiv funcționarea minții și aptitudinile personale ale individului, în încercarea de a identifica procesul logic de evaluare a probabilităților. Abordarea sociologică propune un unghi de analiză distinct, ce relevă modul în care contextul instituțional specific și interacțiunile cotidiene dintre indivizi influențează atât cunoașterea informală (populară) despre riscuri, cât și modul în care riscurile sunt percepute în viața cotidiană. Dintr-o perspectivă sociologică deci, cunoașterea informală despre riscuri se află stocată în *reprezentările sociale* ale unei comunități sau în ceea ce studiile de securitate numesc *imaginarul informal de securitate*, respectiv, percepția unei comunități privind raporturile de putere dintre aceasta și instituțiile publice precum și dintre comunitatea în discuție și reprezentanții altor comunități, atât din cuprinsul aceluiași stat, cât și din afara acestuia. Ca atare, examinarea modului în care indivizii percep, discută și filtrează riscurile prin propria experiență socială servește la decodarea percepțiilor cotidiene despre risc. Cu toate acestea, considerăm că pentru înțelegerea emergenței temerilor sociale, precum și pentru estimarea conduitelor postdezastru în raport cu instituțiile publice de profil, se impune combinarea unui unghi de analiză psihologic cu o perspectivă sociologică de tip contextual.

Studiile psihologice ale riscului explorează modul în care indivizii construiesc probabilități în temeiul cunoașterii comune, cu precizarea că înțelepciunea populară de estimare a riscului este extrasă din contextul ei instituțional de către tronsonul psihologic. Cu alte cuvinte, abordarea psihologică nu este interesată de textura moral-culturală a cunoașterii comune sau de impactul schimbărilor sociale asupra acesteia cu consecințe directe asupra percepției riscului. Acesta este domeniul sociologiei. Perspectiva psihologică pornește deci de la premisa unei cunoașteri comune suspendate din punct de vedere instituțional, dar care este totuși manifestă în procesele mentale de vizualizare și decodare a probabilităților generate de riscuri naturale, sociale și tehnologice. Pornind de la asumția actorului rațional, perspectiva psihologică consideră, astfel, că percepția individuală a riscului poate fi surprinsă cu o formulă matematică. Din această perspectivă, ambiția euristică a viziunii psihologice este să „dobândească o înțelegere obiectivă (neutră din punct de vedere politic) a tehnicilor cognitive pe care indivizii le folosesc în vederea prezentării unor explicații raționale pentru propriile estimări ale riscului”²². Astfel, pentru decriptarea percepției riscului, psihologia avansează trei viziuni. Este vorba despre abordarea euristică, abordarea prejudecății optimiste și ipoteza impactului impersonal. Prezentăm acum o posibilă operaționalizare a temerilor sociale.

²² Iain Wilkinson, *Risk, Vulnerability, and Everyday Life*, New York, Routledge, 2010, p. 62.

Percepția asupra evenimentului de risc. Spre deosebire de abordarea inginerilor, geologilor, geografilor, economiștilor, epidemiologilor etc., care pleacă de la premisa că riscul constituie o realitate obiectivă ce poate fi evaluată doar în termeni cantitativi, abordarea sociologică susține că indivizii răspund la situațiile de risc în funcție de percepții²³. Percepțiile în discuție sunt condiționate social. Mai exact, se află stocate în cunoașterea socială concretizată în reprezentări sociale specifice²⁴. Melanjul dintre paradigma sociologică și paradigma psihometrică arată că temerile sociale majore sunt declanșate de riscurile percepute ca având potențial catastrofal. Paul Slovic, arhitectul paradigmei psihometrice, precizează că un eveniment de risc este perceput ca având potențial catastrofal în raport cu două condiții, respectiv *natura* și *controlabilitatea* riscului. Riscurile însoțite de incertitudini privind natura și controlabilitatea lor sunt percepute ca „înfrorătoare, catastrofice, greu de prevenit, fatale, inechitabile, amenințătoare la adresa generațiilor viitoare, greu de redus, aflate în creștere, involuntare și amenințătoare direct la adresa evaluatorului”²⁵. La antipodul riscurilor percepute ca având potențial catastrofic (de regulă cele asociate energiei nucleare și fabricării de produse chimice), se află ceea ce Slovic califică drept riscuri familiare. „Caracterul observabil, cunoașterea riscului, caracterul imediat al consecințelor și familiaritatea”²⁶ sunt tot atâtea atribute care conferă familiaritate riscului. Concluzia este că temerile sociale majore vor fi provocate de riscurile din prima categorie, cele cu potențial catastrofic, și mai puțin de riscurile cu caracter familiar. Semnificativ este faptul că pentru paradigma psihometrică un accident ce provoacă un număr mare de morți nu are în mod necesar un efect major asupra percepției riscului dacă este consecința „unui proces familiar, binecunoscut și autolimitativ. Prin contrast, un accident minor poate augmenta percepția riscului și declanșa o acțiune corectivă puternică pentru că sporește probabilitatea pentru viitoare accidente”²⁷. Prin urmare, dacă evenimentul care a provocat un dezastru este familiar, autolimitativ, respectiv, controlabil și îndiguit în zona de apariție, nu va spori percepția riscului, și astfel nici nu va majora temerile sociale, chiar dacă se soldează cu un număr mare de morți, conchide Slovic.

Temerile provocate de natura riscului se referă la cauzele riscului. În cazul în care natura riscului este incontrolabilă, temerile sociale tind să crească, aspect întâlnit în special în cazul cutremurelor de mare intensitate. Dacă natura riscului este tehnologică, temerile sociale tind să rămână la nivelul anterior evenimentului de risc, cu câteva precizări însă. Atunci când dezastrul tehnologic este provocat de rațiuni ce țin de creșterea profitului, uzura morală a tehnologiei utilizate, constrângerii

²³ Jörne Birkman; Hans Günther Branch (ed.), *Coping with Global Environment Change, Disasters and Security. Threats, Challenges, Vulnerabilities and Risks*, Berlin, Springer, 2011.

²⁴ Iain Wilkinson, *Risk, Vulnerability, and Everyday Life*, New York, Routledge, 2010.

²⁵ Paul Slovic, *op. cit.*, p. 141.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 151.

bugetare etc., presiunea socială asupra instituțiilor de profil pentru gestionarea ireproșabilă a consecințelor evenimentului de risc tinde să crească, fiindcă, în general, dezastrele cu cauze tehnologice diluează solidaritatea socială²⁸. În contrast, solidaritatea socială este caracterizată de un *trend* ascendent în cazul dezastrelor naturale, percepute ca „venind de la Dumnezeu”. Drept urmare, în cazul riscurilor tehnologice, temerile sociale provin mai ales din modul în care instituțiile de profil gospodăresc evenimentul de risc. Totodată, în cazul accidentului nuclear, întrucât anvergura socială a dezastrului este dificil de estimat, temerile sociale tind să sporească. Nu în ultimul rând, temerile sociale cresc în cazul în care cauzele riscului se estimează cu dificultate. În ceea ce privește incertitudinea privind anvergura socială a riscului, necunoașterea caracterului limitat sau nelimitat al riscului, respectiv a zonei geografice și a populației afectate, are menirea de a crește temerile sociale, care, atunci când ating un nivel ridicat de intensitate, pot genera evitarea unei întregi zone, situație în care instituțiile de intervenție vor juca un rol important în informarea și evacuarea populației, mai ales în cazul în care aceasta are o reziliență socială scăzută. Temerile generate de incertitudinea privind recurența riscului acționează similar. Dacă există probabilitatea ca evenimentul de risc să aibă loc din nou, temerile sociale sporesc, iar anumite instituții publice pot fi evitate, în cazul în care populația percepe că apelarea la serviciile acestora poate conduce la repetarea riscului.

Capacitatea comunitară de a gestiona situația de risc. Lipsa capacității comunitare de a gestiona situația de risc amplifică percepția vulnerabilității. Concomitent, sporește percepția riscului ce contribuie la augmentarea temerilor sociale. În cazul de față, într-o abordare întrucâtva similară cu cea a rezilienței sociale, capacitatea comunitară este înțeleasă drept capacitate agregată, care apare la joncțiunea capabilităților individuale. Pentru stabilirea capacității agregate este nevoie, mai întâi, de identificarea capabilităților individuale, iar apoi de determinarea coeziunii comunitare, pentru ca în final să fie stabilit gradul în care capabilitățile individuale pot fi utilizate pentru o finalitate comunitară, în cazul de față acțiunea colectivă necesară pentru a face față evenimentului de risc. Acest tip de abordare conține trei factori de atenuare a percepției riscului: percepția asupra capacității personale de a gestiona evenimentul de risc, capabilități individuale (mobilitate și capacitate de informare) și coeziunea comunitară. În funcție de starea lor socială, cei trei factori de mai înainte se pot transforma din capabilități în vulnerabilități și, astfel, din factori de atenuare a percepției riscului în factori care amplifică percepția riscului. De altfel, așa-numitele *vulnerabilități cotidiene*, respectiv cele care amplifică în mod obișnuit impactul social al unui eveniment de risc, sunt și cele mai neglijate de cercetările în domeniu. Acestea sunt: lipsa cunoștințelor privind conduita potrivită în caz de dezastru, lipsa mobilității personale și absența surselor de informare.

²⁸ Michael J. Zakour; David F. Gillespie, *Community Disaster Vulnerability. Theory, Research, and Practice*, New York, Springer, 2013.

4. ÎN LOC DE CONCLUZII

Din punct de vedere paradigmatic, abordarea utilizată în acest articol apare la joncțiunea paradigmei psihologice cu paradigma sociologică de studiere a riscului. Paradigma psihologică pornește de la premisa actorului rațional, capabil de o evaluare precisă a situațiilor de risc. Paradigma sociologică accentuează importanța contextului, a reprezentărilor sociale și a imaginărilor de securitate, ca factori ce condiționează percepția riscului.

Premisa centrală a articolului este că riscul depinde de modul în care se răspunde la risc. Este motivul pentru care în prima parte a fost abordată chestiunea capacității infrastructurale a statului, fundamentală pentru buna funcționare a contractului social și a respectării sensului democratic al cetățeniei. În statele înzestrate cu capacitate infrastructurală redusă există o probabilitate mai mare ca răspunsul la un dezastru natural sau tehnologic să fie întârziat și inefficient. De asemenea, evenimentele traumatice, cele care blochează rutina socială, pot produce traume sociale în statele cu capacitate infrastructurală redusă. În aceste condiții, fiindcă autopercepția vulnerabilității este mai mare în statele cu capacitate infrastructurală redusă, apare tendința ca temerile sociale generate de dezastrele naturale sau tehnologice să aibă atât o intensitate mai mare, cât și o durată mai lungă, comparativ cu temerile provocate de evenimente similare în statele cu capacitate critică dezvoltată. Ultima secțiune a articolului a propus operaționalizarea temerilor sociale pe trei dimensiuni: percepția riscului, capacitatea comunitară de a gestiona situația de risc și colaborarea populației cu serviciile de urgență.

BIBLIOGRAFIE

1. ALEXANDER, JEFFREY C. (ed.) (2004). *Collective Trauma and Collective Identity*, London, University of California Press.
2. BARBALET, JACK (ed.) (2002). *Emotions and Sociology*, Oxford, Blackwell Publishing.
3. BIRKMAN, JÖRNE; BRANCH, HANS GÜNTHER (ed.) (2011). *Coping with Global Environment Change, Disasters and Security. Threats, Challenges, Vulnerabilities and Risks*, Berlin, Springer.
4. EYERMAN, RON (2015). *Is This America? Katrina as Cultural Trauma*, Austin, University of Texas Press.
5. FRITZ, VERENA (2007). *State-Building. A Comparative Study of Ukraine, Lithuania, Belarus, and Russia*, Budapest, CEU Press.
6. GANGULY, SUMIT; THOMPSON, WILLIAM R. (2017). *Ascending India and Its State Capacity. Extraction, Violence, and Legitimacy*, London, Yale University Press.
7. KASPERSON, JEANNE; KASPERSON, ROGER (2005). *The Social Contours of Risk. Risk Analysis, Corporations & the Globalization of Risk*, vol. II, London, Earthscan.
8. KURTZ, MARKUS J. (2013). *Latin American State Building in Comparative Perspective. Social Foundations of Institutional Order*, New York, Cambridge University Press.
9. MANN, MICHAEL (1993). *The Sources of Social Power, Vol. 2 The Rise of Classes and Nation-States*, New York, Cambridge University Press.

10. PIDGEON, NICK; KASPERSON E. ROGER; SLOVIC, PAUL (2003). *The Social Amplification of Risk*, Cambridge University Press, New York.
11. SHAMAI, MICHAL (2016). *Systemic Interventions for Collective and National Trauma. Theory, Practice and Evaluation*, New York, Routledge.
12. SLOVIC, PAUL (2000). *The Perception of Risk*, New York, Earthscan.
13. SZTOMPKA, PIOTR (2003). *Trust. A Sociological Theory*, New York, Cambridge University Press.
14. TAYLOR, BRIAN D. (2011). *State Building in Putin's Russia. Policing and Coercion after Communism*, New York, Cambridge University Press.
15. ZAKOUR, MICHAEL J.; GILLESPIE, DAVID F. (2013). *Community Disaster Vulnerability. Theory, Research, and Practice*, New York, Springer.
16. WILKINSON, IAIN (2010). *Risk, Vulnerability, and Everyday Life*, New York, Routledge.